

Hazaralar'ın Tarihi ve Etnolojik Yapısı

Abdullah Mumammadi

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında doktora Öğrencisi, 10. Türk Kurultayına sunmuş olduğum tebliğ.

1. Hazaralar'ın Tarihi

Sayın başkan değerli delegeler ve sevgili misafirler Afganistan halkı adına sizleri sevgiyle selamlıyorum

Bilindiği gibi Afganistan'da yaşayan ve nüfusları %35'e varan Türkler hakkında maalesef Türk Dünyası yeterli bilgiye sahip değildir. Afganistan'da yaşayan en büyük Türk grubu olan Hazaralar'ın tarihi ve etnolojik yapısıyla ilgili çalışmaların Türkçe olmaması ise ayrı bir sorun yaratmaktadır. Biz bu çalışmamızda Hazara tarihi ve etnolojik yapısını kısa da olsa açıklamaya çalışacağız.

Afganistan, bulunduğu konum itibariyle her zaman istilacıların akınlarına uğramıştır. Hazaracât'ın, Afganistan'ın ortasında olması sebebiyle istilacılar, ülkenin bir tarafından diğer tarafına ulaşmak için bu bölgeden geçmek zorundaydılar. Bu sebepten dolayı Hazaracât, tarihin çeşitli dönemlerinde istilacıların hâkimiyeti altında kalmış ve Hazara Hanları veya Mirleri tarafından merkezi hükümete haraç vermek suretiyle idare edilmiştir. H. IX. yüzyılın

sonlarında Hazaracât'ta Emir Zunnün Ergün tarafından kurulan Ergüniye Hazara Emareti'nin son emiri olan Şah Beg Ergün'ün, Şah İsmail Safevi tarafından öldürülmesinden sonra bu Emaret sona ermiştir.[1]

Peştunlar, siyasi anlamda diğer kabilelere karşı üstünlük kazanmalarından sonra ilk Afgan Devletini kurmuşlardır. Abdurrahman Han'a kadar ki dönemde Peştun devlet adamları Peştun olmayan etnik gruplarla az da olsa işbirliği yapmışlardır. Afganistan, Abdurrahman Han'a kadar ki dönemde Beylerbeyi (Mulukut Tevayefi) şekliyle yönetilmiştir. Bölgelerin Hanları veya Mirleri merkezi devlete haraç ödemek suretiyle kendi iç işlerinde bağımsızdılar. Hazaracât da Hazara Hanları veya Mirleri tarafından yönetilmiştir. Bu durum Şir Ali Han'a kadar devam etmiştir. Abdurrahman Han, Afgan tahtına geçtikten sonra Hazara Hanları ve Mirleri yeni Emiri desteklemişlerdir. Bu durum fazla sürmemiş, Abdurrahman Han ilk iş olarak İngilizlerin yardımıyla Hazaracât'ı istila etmiştir.

Abdurrahman Han, Hazaralarla olan savaşlarını meşrulaştırmak için bahane bulmak zorundaydı. İlk olarak Hazara Hanlarını Şir Ali Han'a destek verdikleri suçundan dolayı tutuklattırılmış ve halkın ödeyemeyeceği şekilde 16 çeşit ağır vergi koymuştur. İnsanların bu tür ağır vergilerini ödemeye gücü yetmeyince de önde gelen ve nüfuzlu kişileri tutuklattırmıştır.[2]

Abdurrahman Han, binlerce insanı katletmiştir. Hazaralarla birlikte Özbekler ve Nuristanlıları da öldürtmüştür. Afganistan'ın o dönemdeki nüfusunun ise 5 ile 8 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.[3] Abdurrahman Han'ın Hazaralara karşı kin ve nefreti ise diğer etnik gruplara göre daha fazla olmuştur. Çünkü Abdurrahman Han'a karşı tek güç ve tehlike Hazaralar olmuştur. Nitekim 1890-1893 isyanlarına ilk olarak Hazara Hanları liderlik yapmıştır. Bu isyanları diğer etnik gruplar da kendi bölgelerinde başlatmışlardır. Ayrıca Hazaralar, Caferi mezhebine bağlı olduklarından dolayı Abdurrahman Han tarafından kafir ve

dinsiz olarak görülmüştür. Abdurrahman Han, mezhep faktörünü kullanarak hem diğer etnik grupları hem İslam ülkelerini Hazaralara karşı kıskırtmayı amaçlamıştır. Nitekim başarılı da olmuştur. Sünni alimlerden Hazaralara karşı cihat fetvası çıkartmıştır.

Abdurrahman Han'a karşı yapılan savaşta Hazaralar başarısız olmuştur. 1893 savaşlarından sonra Hazara toplumunun hem sosyal hem de ekonomik yapısı değişmiştir. Hazaralar ile ilgili bütün meseleler ise Kabil merkezli devletin gönderdiği adamlarla idare edilmiştir.

Hazaralar'dan seçilen temsilciler Erbab veya Melik olarak devletin gönderdiği adamlarla işbirliği yapmak zorunda kalmışlardır.[4]

Hazaracât 1893 savaşlarından sonra ekonomik açıdan canlılığını kaybetmiştir. Hazaralar'ın bütün otlaklıkları ve verimli toprakları devletin malı sayılarak zapt edilmiştir. Göçebe Peştunlar, devletin himayesini alarak sürülerini rahatlıkla Hazaralar'ın tarlalarında ve otlaklıklarında otlatmışlardır. Bu durum onların kış aylarında biçilecek mahsulü kalmayınca ucuz bir fiyatla topraklarını Peştunlar'a satmak zorunda kalmalarına sebep olmuştur.[5]

Abdurrahman Han'ın 1901 yılında oğlu Habibullah Han tarafından öldürülmesinden sonra Hazaralar için af çıkartılmış ve Peştunlar'a verilen toprakları geri iade edilmeye başlanmış ve bunun üzerine Hazaralar'ın bir kısmı Hazaracât'a dönmüşlerdir.[6]

Abdurrahman Han'ın zulmünden Kabil'e kaçan Hazaralar, 1929 yılından sonra kendilerine verilen fırsatı iyi değerlendirmişler, Hazaracât'tan uzak ve merkeze yakın olma avantajını kullanmışlardır. Kabil'deki Hazaralar siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda rol oynamışlardır. Hazaralar'ı Afganistan siyasetinde 1980'li yıllara kadar görmek mümkün değildir.

Afganistan, Davut Han döneminde Cumhuriyet sistemine geçmiştir. Bu dönemde Davut Han'ın bütün dikkati Peştun meselesi üzerinde odaklandığından Hazaralar üzerinde pek fazla durmamıştır. Bu durum Hazaralar'ın lehine olmuş ve devletin çeşitli kademelerinde yer

almışlardır. Bunlardan biri Afganistan ordusunda generallik rütbesine yükselen Ahmet Ali Han'dır.[7]

1978 yılından sonra mücahit partiler, komünist hükümetine karşı ülkenin çeşitli yerlerinden direnişe geçmişlerdir. 1978-1985 yılları arasında Hazaralar 50'ye yakın grupla direnişe katılmışlardır. İlk direniş Nisan 1979 yılında Hazaracât'ta bulunan Daresuf'ta başlamış ve kısa bir zamanda Hazaracât'ı devlet güçlerinden tasfiye etmişlerdir. 1979 yılının sonunda Hazaralar'ın dinî liderleri ve aydınları bir araya gelerek Afganistan İslam Devrimi İttifakı Hükümeti'ni kurmuşlar ve Seyit Ali Behiştî'yi cumhurbaşkanı olarak seçmişlerdir. Bu tarihten sonra Hazaracât yıllardan sonra özerk bir bölge durumuna gelmiştir.[8]

1989 yılında Hazaralar'ın en büyük partileri bir araya gelerek Vahdet Partisi'ni kurmuşlardır. Vahdet Partisi kurulduktan sonra 3 sene içerisinde Hazaracât ve diğer Hazara yerleşimlerini kontrol altına alabilmiştir. 1991 yılında ilk kez Vahdet Partisi, Afganistan meselesi üzerinde uluslararası bir konferansa davet edilmiştir. Bu konferanstan sonra İstanbul'da düzenlenen İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları konferansına katılmıştır.

Taliban rejiminin ortadan kaldırılmasından sonra dış ülkelerin yardımıyla geçici hükümet Hamit Karzey başkanlığında kurulmuştur. Afganistan'ın yeni oluşumunda Hazaralar'ın etkin rolü olmuştur.

2. Hazaralar'ın Etnolojik Yapısı

Hazaralar'ın etnolojisi ile ilgili nazariyeler toplam üç kategoride sınıflandırılmaktadır.

Afganistan üzerinde ve özellikle antropolojik ve linguistik alanlarda pek fazla bilimsel bir çalışma mevcut olmadığından dolayı konunun araştırılması zor olacaktır.

Birinci nazariyenin savunucularından biri Ferrier'dir. Ona göre Hazaralar en eski kavimlerden biridir. Daha sonra Fletcher de bu nazariyeyi savunmuştur. Ferrier, görüşlerinde Yunan tarihçisi olan Cartsius'a dayanarak Hazaralar'ın, Büyük İskender zamanında bile şu anda Hazaralar'ın bölgesi olarak bilinen Hazaracât'ta yaşadıklarını söylemiştir.[9] Bu nazariye, Hazaralar'ın Cengiz Han'ın bu bölgelerde bıraktığı askerlerinden meydana geldikleri yönündeki nazariyeyi reddetmektedir.

Batılı araştırmacılardan biri olan Bellew'in ortaya koyduğu ikinci nazariyede ise Hazaralar tamamen Moğol olarak zikredilmiştir. Bu nazariyeye göre Cengiz Han onar grupluk asker birimlerinden dokuz grubunu Kabil bölgesine ve bir grubunu da Amu ırmağının doğusunda bulunan Pakil Hazarlar bölgesine göndermiştir. Hazaralar da Cengiz Han'ın gönderdiği askerlerden meydana gelmiştir.[10]

Eğer Hazaralar'ın Cengiz Han'ın askerlerinden meydana geldiklerini farz edersek iki sorunun cevabını bulmamız gerekmektedir.

1- Cengiz Han hangi amaçla askerlerinden bir kısmını bu bölgede bırakmıştır?

2- Her tarafı düşmanla dolu bir ortamda niçin askerlerini yalnız bırakmıştır?

Bilindiği gibi, Cengiz Han bu bölgeleri aldığı anda yerli halkı kanlı bir biçimde öldürtmüştür. Böyle bir ortamda Cengiz Han'ın kendi askerlerini bırakma ihtimali yoktur. Reşiduddin, Hafız Ebru ve Cüzcani gibi alimler o dönemden haber vermektedirler. Onlara göre ne Cengiz Han ne de Cengiz Han'ın komutanlarından biri Moğol askerlerinden bir kısmını bu bölgelerde (Hazaracât) iskan için yerleştirmiştir.[11]

Bu nazariye hiçbir tarih belgesiyle ispatlanamamıştır. Batılı ve yerli araştırmacılar, Hazaralar'ın yüz yapısından hareket ederek onların Moğol olduklarını söylemişlerdir.

Hazaralar'ın Moğollara dayandıkları yönündeki iddiaların en önemli sebeplerinden ikincisi ise Hazaralar'ı Moğol Nikoderliler'den meydana geldikleridir. Nikoderliler, Oktay zamanında Gur ve Gazne'ye gönderilmiştir. Nikoderliler daha sonra yerli halk olan Hazaralar içerisinde çözülmüşlerdir. Çünkü tarih kitaplarında XV. yüzyılın sonlarından ta XVII. yüzyılın başlarına kadar Nikoderliler'den ve Hazaralar'dan ayrı ayrı bahsedilmiştir. Ama XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Nikoderliler, Hazaralar içerisinde hatta Hazaralar'ın bir alt grubu olarak gösterilmiştir.[12]

Üçüncü nazariyeyi Dorn ortaya atmıştır. Ona göre Hazaralar tamamen Türk'türler. Türkler'in bugünkü Afganistan bölgelerine geldiklerini çok eski bir tarih olan Kuşaniler'in, Çin'in kuzeybatısından Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasındaki topraklara göç etmelerine rastlanmaktadır. Son araştırmalara göre Kuşaniler'in ve Yefteliler'in Türk oldukları tespit edilmiştir.[13] Tarihçilerin birçoğu ve özellikle Dorn, Hazaralar'ı Moğol olarak kabul etmemektedirler. Ona göre Hazaralar, tamamen Türk olup Afganistan'da hâkim olan Mengü Han (1284-1292) zamanında bugünkü yaşadıkları bölgede yerleşmişlerdir.[14]

Cengiz Han; Belh, Kabil, Gazne, Herat ve Hazaracât'ı istila etmeden önce bu bölgelerde Halaç Türkleri ile Karluk Türkleri'nin yaşadıkları bilinmektedir. İbni Haldun'un ifade ettiği gibi Belh ve bugünkü Hazaracât Türklerin merkezi durumundaydı. Ancak Moğollar bu tarihten itibaren Hazaralar'ı etkilemiş olabilirler. Tacikler, komşu durumunda olan bu kavimleri sosyo-kültürel alanda etkilemişlerdir.[15] Bu bölgelerde yaşayan Türkler, Cengiz Han'la savaşmışlardır. Hem Moğollar hem de Türkler sarı ırka mensup olduklarından dolayı birbirlerine kaynaşmaları çabuk olmuştur.[16]

İki Türk grubu olan Gazneliler ile Gurlular 200 sene bu bölgelerde hükmetmişler ve Türkler'i bu bölgelerde yaşamaya teşvik etmişlerdir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Batılı araştırmacılardan biri olan Leech, Hazaralar'ın bugünkü yaşadığı bölge olan Hazaracât'a

gitmiştir. Leech, Hazaralar'ın ülkenin güneyinden Afganistan'a girdiklerini tespit etmiştir. Hazaralar'ın büyük kabilelerinden biri olan Day Çopan'ın (Day Çoban) büyük cediti olarak bilinen Emir Çopan'ın (Emir Çoban) türbesi Herat ve Kandehar arasında bulunan Gerişek ilçesinde bulunmaktadır. Leech, Kandehar'ın yakınlarında bulunan köylerin Hazaralar tarafından yapıldığını tespit etmiştir. Ona göre Hazaralar yakın tarihe kadar veya başka bir deyişle Peştun kabilelerinin girmelerinden önce bu bölgelerde hâkimdiler.[17]

Hicri III. ve IV. yüzyıla ait tarih ve edebiyat metinlerinde Hazaralar, Garçe Türkleri olarak zikredilmiştir. Dr. Cavit ve Ömer Salih'e göre Hazaralar, Moğollardan önce Garze (Garçe) olarak bilinmekteydiler. Hazaralar, Ural Altay kavimlerine mensupturlar ve Gur hükümdarları bu kavimendirler.[18]

Hazaralar'ın etnolojik yapısıyla ilgili çeşitli görüşlerin hem Batılı hem de Afganistanlı araştırmacılar tarafından ortaya konulduğu daha önce belirtilmişti. Ama öne sürülen görüşlerin bir çoğunun Hazaralar'ın sosyo-kültürel gerçekleriyle uyumsuzluk halinde olduğu görülmektedir. Batılı araştırmacıların bir çoğu Hazaralar üzerinde araştırma yaparken Hazaracât'a gitmemişler ve ikinci elden kaynakları kullanmışlardır. Bu, sosyolojik açıdan ve özellikle bir milletin etnolojisi ve antropolojisi söz konusu iken kabul edilemez. Afganistanlı araştırmacıların bazıları Hazaralar'ın etnolojik yapısını ortaya koymak için Hazara kelimesi üzerinde yoğunlaşmışlar ve teorilerini bu çerçevede ortaya koymuşlardır.[19]

Hazaralar'ın etnolojisini ortaya koyabilmek için aşağıdaki hususlara dikkat etmemiz konunun aydınlanması açısından önem taşımaktadır.

2.1. Cengiz Han'dan Önceki Devirde Hazaralara Mensup Olan Kollar

Hazaralar XIII. yüzyıla kadar yani Cengiz Han'dan önceki devire kadar Hazara adıyla anılmamışlardır. Cengiz Han'dan önce Hazaralar, Türk, Tatar, Türkmen, Zavuli, Berberi, Halaç, Karluk, Çağal, Laçın ve Garçe gibi isimlerle zikredilmiştir.[20]

Tatar Hazaraları; Hazaracât ile Türkistan arasında bulunan Deşt-i Sefid bölgesinde yaşamaktadırlar. Türkmen Hazaraları; Hazaracât'ın kuzeydoğusunda bulunan Türkmen Vadisinde (Derreyi Türkmo) yaşamışlardır. Tolun Hazaraları; Behsud kabilesinin Day Mirdad'ın bir alt koludur. Mısır'da devlet kurmuş olan Tolunoğullarıyla bir bağlantı olup olmadığı tespit edilememiştir. Çağal Hazaraları; Hazaracât'ın batısında ve Nave-Miş kısımlarında yaşamaktadırlar. Torhan Hazaraları; Hazaracât'ta bulunan Bamyân ve Gur vilayetlerinde bir kavmin adıdır. H. VI. yüzyılın başlarında Hazaracât'ta Ergün hanedanı ile Torhan hanedanının hüküm sürdüklerini görmekteyiz. Laçın[21] Hazaraları; Belh'in civarında, Belhab ve Seng Çarek'te yaşamaktaydılar. Cengiz Han bu bölgelere girmeden önce Hindistan'a gitmişlerdir. Emir Hüsrev Dehlevi, Laçın Hazaraları'ndandır. Zavuli Hazaraları; Hazaralar'ın en kalabalık kavmini Zavuliler oluşturmaktaydılar. Hatta bugünkü Hazaracât, Zavulistan adıyla da tanınmaktaydı. Bugün ise Zavuliler; Caguri, Malistan ve Uruzgan'da yaşamaktadırlar. Son olarak Karluk Hazaraları da Hazaracât'ta bulunan Şeyh Ali'de yaşamaktadırlar.[22]

Hazaralar içerisinde Torhan ve Laçın Hazaraları hariç diğer kollar hala varlıklarını sürdürmekte, başka bir deyişle Hazaraları meydana getirmektedirler. Hazaralar, tek bir Türk kavminden meydana gelmemektedirler. Bunu, onların yüz yapılarından da anlayabilmekteyiz. Ülkenin güneyinde yaşayan Hazaralar ile batısında yaşayan Hazaralar arasında yüz yapılarındaki bu farkı açıkça görmek mümkündür.[23]

2.2. Hazaralar'ın Kendi Etnolojisi ile İlgili Destanlar

Hazaralar arasında nesilden nesle aktarılmış olan destanlarda onların etnolojisi bakımından önem taşımaktadır. Caguri’de yaşayan Hazaralar, kendilerini Timur Han’ın oğulları olarak belirtmektedirler. Şeyh Ali’de yaşayan Hazaralar ise kendilerinin Karluk Türkleri’nden olduklarını söylemekte ve Şeyh Ali’de bulunan Baba Karluk’u eski ataları olarak belirtmektedirler. Şeyh Ali’de Baba Karluk’un türbesi de bulunmaktadır.[24]

2.3. Hazaralar’ı Oluşturan Boylar

Hazaralar, yaşadıkları yerlerin isimleri ve mensup oldukları boy isimlerine göre sınıflandırılmaktadır.[25] Ayrıca bazı Hazaralar’ın boy isimleri Day ile başlamaktadır. Day ile başlayan Hazara boyları, Hazaralar’ın en kalabalık boylarını meydana getirmektedir. Bu boylara ait alt gruplar da mevcuttur.

Day, güçlü ve cesur anlamlarına gelmektedir. Bu kelime Çinli’lerden Moğollar’a ve Moğollar’dan Hazaralar’a geçmiştir.[26]

Hazaralar’ı oluşturan boyların hepsinin isimlerini zikretmek mümkün değildir. Burada Hazaralar’ın en önemli ve en kalabalık boyları ve yaşadıkları yerler hakkında kısaca bilgi verebiliriz.

1- Day Kalan: Hazaralar’ın en kalabalık boylarından birisidir. Day Kalanlar birbirinden ayrı olarak Hazaracât’ın güneybatısı ile kuzey doğusunda yaşamaktadırlar.

2- Day Zengi: Day Zengi Hazaraları’nın yaşadığı yerler de Hazaracât’ın geniş bir sahasını kapsamaktadır. Bunlar Pencab, Veres, Yekev-Leng, La’l ve Seri Cengel’de yaşamaktadırlar.

3- Day Çopan (Day Çoban): Day Çopanlar’ın bir çoğu ülkenin güneyinde yaşamaktadırlar. Day Çopan’ın bir çok alt kolu mevcuttur. Day Çopanlar kendilerini Emir Çopan’ın oğulları olarak söylemektedirler. Emir Çopan, Sultan Ebu Said İlhanlı’nın en önemli

komutanlarındandı. Emir opan'ın emriyle H. 725 yılında Mekke'ye içme suyu getirmek için Arafat'tan Mekke'ye kadar içme suyu kanalı inşa ettirmiştir.

4- Day Hata: Day Hata Hazaraları Uruzgan, Gizab ve Kicran'da yaşamaktadırlar.

5- Day Kundi: Day Kundi hem Hazaralar'ın bir boyu hem de Hazaracât'ın bir şehridir. Day Kundi en kalabalık Hazara boylarından biridir. Day ile balayan diğer Hazara boyları şunlardır: Day Polad, Day Mirek, Daye, Day Mirkee, Day Mirdad, Day Deko (Day Dehkan), Day Kuzi, Day Ziniyat, Day Melik, Day Birke, Day Nuri, Day Miri, Day Digeek, Day Hakkani, Day Kalender, Day Hoten ve Day Kiyu.[27]

6- Badehi Hazaraları: Bu Hazaralar, Katagan ve Badehan vilayetlerinde yaşamaktadırlar. Bu boy diğer Hazaralar'dan uzak yaşadıkları için diğer Hazara grupları tarafından tanınmamıştır.

7- Kunduz Hazaraları: Kunduz vilayetinde yaşamaktadırlar. Kunduz Hazaraları'nın bazıları Caferi mezhebine bazıları Hanefi mezhebine mensupturlar.

8- Laçın Hazaraları: Cengiz Han'a karşı savamılar ve bu savaştan mağlup çıkınca Hindistan'a ge etmek zorunda kalmışlardır.

9- Hulm Hazaraları: Geniş bir sahaya dağılmılardır. Timur zamanında Timur'un hizmetine girmişlerdir.

10- Kayan Hazaraları: Afganistan'ın en verimli ve yeşil vadilerinden biri olan Kayan vadisinde yaşamaktadırlar. Kayan Hazaraları İsmaili mezhebine mensupturlar.

11- Kuzeydeki Hazaralar: Kuzey vilayetlerinin çeşitli yerlerinde yaşamaktadırlar.

12- Pensir Hazaraları: Pensir'de 7 vadiye yakın nüfuslarını Pensir Hazaraları oluşturmaktadır.

13- Moğol Hazaraları: Bunlar Gur, Ferah, Herat, Bağlan ve Seripul'da yaşamaktadırlar.

14- Tatar Hazaraları: Bunlar geniş bir sahada yaşamaktadırlar ve Hanefi mezhebine mensupturlar.

15- Nikoder Hazaraları: Bunlar Sultan Ahmet Nikoder İlhanlı'ya mensupturlar. Nikoder, Müslüman olduktan sonra Ahmet ismini almıştır.

16- Badgis Hazaraları: Badgis Hazaraları, Horasan ve Kaleyî-Nev'de yaşamakta ve Day Ziniyat Hazaraları olarak bilinmektedirler. Day Ziniyat Hazaraları'nın bir kısmı İran'da yaşamaktadırlar.

17- Sorhu Parsa Hazaraları: Pervan vilayetinin batısı ve Hazaracât'ın kuzeydoğusunda bulunan Lulenc şehrine bağlı olan Sorh ve Parsa vadilerinde yaşamaktadırlar. Diğer Hazara grupları ise Kolhol ve Kollîç Hazaraları, Badrav Hazaraları, Bağal Hazaraları, Gudey Hazaraları, Cerman Hazaraları, Loger Hazaraları, Pektîya Hazaraları ve Çaç Hazaraları'dırlar. Bunlar Hazaracât'ın çeşitli yerlerinde ve Afganistan'ın güneyinde hâlâ yaşamlarını sürdürmektedirler.[28]

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.